

ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІ ІЛЮСТРАТИВНОГО ОФОРМЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ ГАЛИЧИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

в дорослому світі, орієнтація в ньому вимагає диференціації розумових здібностей та інтересів, розвитку інтегральних механізмів самосвідомості, вироблення світогляду, життєвої позиції.

Становлення образу майбутнього, життєвої перспективи – найскладніша сторона розвитку в старшому шкільному віці. Життєва перспектива – це цілісна картина майбутнього, ядро якої складають ціннісні орієнтації, життєві цілі та плани. Вони стають ступенем суб'єктивної регуляції життєдіяльності людини, а їхня сформованість є і критерієм особистісної зрілості, і однією із необхідних умов адекватного визначення всього життєвого шляху.

1. Головаха Е.И. *Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи*. – К.: Наукова думка, 1988. – 144 с.

2. Пиаже Ж. *Избранные психологические труды*. – М.: Педагогика, 1969. – 659 с.

3. Гинзбург М.Р. *Личностное самоопределение как психологическая проблема // Вопросы психологии*. – 1988. – № 2. – С. 51.

4. Ремшмидт Х. *Подростковый и юношеский возраст: проблемы становления личности*. – М.: Мир, 1994. – 285 с.

5. Фанталова Е.Б. *Об одном методическом подходе к исследованию мотивации и внутренних конфликтов // Психологический журнал*. – 1992. – №1. – Т. 13. – С. 107 – 117.

Ігор Бай, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри мистецьких дисциплін початкової освіти
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ

ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІ ІЛЮСТРАТИВНОГО ОФОРМЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ ГАЛИЧИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У статті розкриті провідні тенденції ілюстрованого оформлення українських шкільних підручників Галичини кінця ХІХ – початку ХХ ст. Автор аналізує ілюстрований матеріал підручників в органічному поєднанні образотворчих, лексикосемантичних та шрифтових елементів композиції. Окреслені тенденції ілюстрованого оформлення є актуальними і сьогодні.

Постановка проблеми. Проблема змісту загальної освіти, його оновлення на сучасному етапі визріла об'єктивно. Щоб його успішно реформувати, необхідно передусім виявити загальні закономірності формування змісту освіти. Для цього слід проаналізувати, під впливом яких чинників і в яких напрямках змінювався зміст освіти в процесі історичного розвитку шкільництва. Особливий інтерес для дослідників становить шкільництво Галичини, зокрема його розвиток упродовж другої половини ХІХ століття, оскільки в контексті тодішніх конституційних свобод активізувалися процеси національно-культурного відродження. Вони позитивно впливали на розвиток освіти загалом. Саме в цей період в українській педагогіці розпочався активний пошук концептуальних засад створення національної системи освіти і виховання, їх втілення у змісті, тобто в навчальних планах, програмах, шкільних підручниках.

Мета статті – на основі аналізу існуючих публікацій розкрити педагогічні засади ілюстративного оформлення шкільного підручника досліджуваного періоду задля використання їх освітнього потенціалу в сучасній школі І – ІІІ ступеня.

Аналіз досліджень і публікацій. Упродовж останніх років з'явилися наукові дослідження, в яких автори дають комплексну оцінку історичномустанові шкільництва, різних ланок освіти, діяльності культурно-освітніх товариств та окремих педагогів. Основні питання загального розвитку шкільництва на галицьких землях зробили об'єктом своїх досліджень Т. Завгородня, І. Курляк, З. Нагачевська, Н. Сабат, Б. Савчук, Б. Ступарик, І. Гавришак та ін. Цілоком природно, що науковці у своїх працях торкаються питань ролі та місця шкільного підручника в загальноосвітній системі Галичини.

Із педагогічної літератури відомо, що підручковою ілюстрацією називають зображення,

ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІЛЮСТРАТИВНОГО ОФОРМЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ ГАЛИЧИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

створене на підставі навчального тексту. Ілюстрації, вміщені в підручнику, виконують важливу функцію – сприяють більш глибокому засвоєнню текстового навчального матеріалу. Будучи важливим засобом естетичного виховання, втіленням принципу наочності у навчанні, ілюстрації сприяють збагаченню чуттєвого досвіду учнів, формуванню у них наукового світогляду. Нарешті, вони “оживляють” підручник, роблять його більш привабливим, підсилюючи тим самим інтерес до навчальної книги з боку школярів. Ілюстрації шкільних підручників допомагають учневі адаптуватися до змісту, наочно відтворюють змальовані у тексті явища та події, візуалізують літературні образи.

Значне зростання у другій половині ХІХ ст. обсягу навчального матеріалу, інформаційна насиченість його змісту вимагали кардинального оновлення методики викладання шкільних дисциплін. Пояснювально-ілюстративне навчання зорієнтовувало учителів на широке використання наочності, найрізноманітніших допоміжних матеріальних засобів навчання: картин, карт, схем, графіків, таблиць, приладів, макетів, колекцій, гербаріїв, моделей, інструментів тощо. Це забезпечувало швидке засвоєння навчальної інформації учнями, сприяло оволодінню школярами способами практичного використання отриманих відомостей.

Вивчення історико-педагогічної літератури та аналіз відповідних джерел дослідження дозволяє стверджувати, що впродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст. ілюстративне оформлення шкільних підручників зазнавало постійних змін: покращувався художній рівень та змістове навантаження підручникових ілюстрацій, вдосконалювалися методологічні підходи до розробки художнього оформлення шкільного підручника, визначалися та доповнювалися дидактичні вимоги до навчальної ілюстрації.

Слід зазначити, що перші навчальні ілюстрації в україномовних гімназійних підручниках з’явилися тільки в дев’яностих роках ХІХ ст. У 50 – 60-х рр. ілюстративне оформлення навчальних книг для середніх шкіл зводилося до невеликих за розмірами орнаментальних заставок та кінцівок. Добір шрифтів, засоби виділення, інші композиційні елементи зовнішнього оформлення відзначаються одноманітністю та невиразністю. Особливо прикро вражає зовнішній вигляд підручників для молодших школярів – непривабливі, непроілюстровані шкільні видання середини ХІХ ст. не відповідали віковим особливостям учнів, не враховували специфіку дитячого світосприйняття.

Упродовж 70 – 90-х рр. ХІХ ст. на сторінках україномовних шкільних підручників для молодших школярів поступово збільшується кількість навчальних ілюстрацій; зростає обсяг текстів, видрукованих “гражданським” шрифтом; покращується якість набору та друку. Нами не було виявлено документів чи повідомлень у педагогічній пресі, які б вказували на авторство тих чи інших навчальних ілюстрацій окресленого періоду. Поодинокі публікації в освітянській пресі вказують на “зарубіжне походження” більшості підручникових ілюстрацій (копії з австрійських, польських та німецьких навчальних видань), хоча характер окремих малюнків свідчить, що їх виконали місцеві художники. Як приклад можна навести ілюстрування букваря Г. Зарицького та Р. Заклинського [4], яким користувалися наприкінці 80 – на початку 90-х років. З-поміж 58-ми малюнків підручника виділяються зображення архітектурних споруд – церкви (ст. 20), школи (ст. 21), хати (ст. 8) і т.п. Характерні деталі зовнішнього вигляду будівель дають підставу для припущення, що автори даних ілюстрацій намагалися відтворити особливості саме галицького ландшафту, зокрема – регіону гуцульщини.

На нашу думку, автори шкільних підручників, книговидавці, рецензенти недостатньо приділяли уваги зовнішньому оформленню навчальних видань, що було пов’язано з відсутністю стійкої традиції ілюстрування шкільної літератури, низьким технічним забезпеченням українських видавництва та їхнім незадовільним фінансуванням, і з усталеною практикою використання готових кліше із зарубіжних (переважно австрійських та німецьких) книжок. Так, через брак коштів не вдалося проілюструвати підручник зоології І. Верхратського [3] (Львів, 1895 р.). Внаслідок незадовільної матеріальної бази львівських видавництв та недостатнього фінансового забезпечення не було проілюстровано перекладний підручник ботаніки Й. Ростафінського (переклад І. Верхратського) [2] (Львів, 1898 р.), хоча виданий ще 1886 року польський підручник з ботаніки, з якого було здійснено переклад, містив близько трьохсот високоякісних ілюстрацій.

Проблема оновлення ілюстративного матеріалу шкільних книжок наприкінці ХІХ ст. розглядалася здебільшого у контексті проблематики ілюстрування дитячої літератури в цілому. Так, у статті “Література для рускої молоді” [1] О. Барвінський звертав увагу читачів на нагальні потреби покращення ілюстративного оформлення дитячої книжки, зокрема – виданих окремими збірками творів для позакласного читання.

ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІ ІЛЮСТРАТИВНОГО ОФОРМЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ ГАЛИЧИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

У цілому позитивно оцінюючи діяльність РТП у галузі книгодрукування, педагог все ж рекомендував урізноманітнювати продукцію педагогічного видавництва, призначену для української молоді. Він писав: "...щоб молодіж руска не падала жертвою не совісних видавництв, ... або щоб про недостаток відповідних руских книжочок не потребувала шукати поживи чужої и змалку перейматися чужою мовою, чужим світоглядом, повинно руске товариство педагогічне визначити собі одною з перших задач – видаванє бібліотеки для молодежи руской після певного пляну" [1, 26]. З цієї метою О. Барвінський розробив і подав на обговорення зборів РТП "начерк" програми такого видавництва. Серед пріоритетних напрямів діяльності "видавництва педагогічного для руской молодежи" – ілюстровані дитячі книжки для дітей 8 – 9-літнього віку, науково-популярні та розважальні видання для підлітків і молоді.

Ілюстровані книжки для наймолодших школярів (*bilderbucher*), на думку О. Барвінського, повинні були стати "важною підмогою" у розвитку мовлення та пам'яті учнів, формуванні їхнього світогляду. О. Барвінський вважав доцільним організувати постачання для цих книжок "взорців, дереворитов і кольорованих образців" із закордонних (особливо німецьких) видавництв. Редакторам "руських дитячих книг" залишалося лише подбати про "... відповідний відбір ілюстрацій, додаток надписей і добір руских текстів" [1, 28].

На думку педагога, належний добір ілюстрацій до дитячих видань сприяє кількаразовому зростанню педагогічної вартості книжки, розбуджує "чималу охоту до того рода лектури" [1, 30]. Тому до кожного з пропонованих відділів "видавництва педагогічного для руской молодежи" О. Барвінський навів конкретні пропозиції щодо ілюстративного оформлення відповідних книжок. Як зразок до наслідування в галузі шкільного і дитячого книговидавництва О. Барвінський називає продукцію німецьких видавництв "*Hlustrirtes Spielbuch fur Knaben*" і "*Hlustrirtes Spielbuch fur Maedchen*" з друкарні О. Шпамера, яка відзначалась вдалим поєднанням добірних текстів та вишуканих ілюстрацій.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. виданням українських ілюстрованих дитячих книжок займалися в основному РТП та "Просвіта". З'явилися призначені для дітей та юнацтва ілюстровані періодичні видання ("Ластівка", "Дзвінок"). Видавнича діяльність українських культурно-освітніх товариств стала одним з найсуттєвіших показників їхньої популярності серед молоді. За

словами Л. Ясінчука, "Одним з найважливіших чинників, що вже в перших початках існування "Рідної школи" міг єднати її з українською молоддю, було власне видавництво" [8, 194]. Тому вже на перших засіданнях РТП було визначено основні напрями такого видавництва – друкування навчальної літератури та науково-популярних ілюстрованих книжок. Однією з перших постанов РТП було визначено: "... видавати книжечки для дітей: 1) із самими образками; 2) з образками й підписами; 3) з образками й коротким текстом" [8, 194].

На потребу видання ілюстрованих дитячих книжок звертали увагу українських видавництв відомі педагоги, письменники, громадські діячі А. Вахнянин, Г. Врецьона, О. Партицький, Ю. Романчук, В. Шашкевич, В. Шухевич та інші. Серед найбільш помітних ілюстрованих видань кінця ХІХ – початку ХХ ст. можна виділити: серії популярних книг для найменших дітей "Домашні звірята", "Гостинець", "Для чемних дітей", "Забавки дітей", "Дикі звірята"; книги зі збірки "Бібліотека для молоді" (РТП); книги О. Огоновського "Житє Шевченка", "Житє Бориса і Гліба", "Повістки для дітей" (Просвіта) та інші.

У нових виданнях шкільних підручників поступово оновлюються мистецькі підходи до ілюстрування. Окремі малюнки стають більш динамічними та технічно досконалими. Для прикладу, у новому виданні Букваря [7] (Львів, 1893 р.) використано більшість ілюстрацій з попереднього видання підручника Г. Зарицького, Р. Заклинського [4] (Львів, 1891 р.), але окремі малюнки зазнали суттєвих змін. Так, на ст. 36 вміщено зображення церкви та школи, до якої крокують школярі, вдалині видніється гірський пейзаж. Художнику вдалося створити радісну, динамічну, композиційно вдалу картину. У Букварі Г. Зарицького, Р. Заклинського до аналогічного тексту "Школяр" вміщено лише зображення будівлі школи.

Щодо динамічності сюжетів, вміщених у підручники для молодших школярів ілюстрацій, висловив свої міркування Ю. Левицький. У аналізі змісту та ілюстративного оформлення українських читанок для II і III класу (Львів, 1891 р.) він писав: "Добре єсть, еслі уступи о реальних предметах трактуючи суть пояснені ілюстраціями. Но ілюстрації ті крім поправного викончєня повинни ще ціхувати (відображати – авт.) якесь житє. Не повинни они представляти даний предмет в бездушной формі, а якусь характеристичну хвилю єго житя" [5, 137].

Як зразок оновлення підходів до створення навчальних ілюстрацій можна вважати продук-

ПРОВІДНІ ТЕНДЕНЦІЇ ІЛЮСТРАТИВНОГО ОФОРМЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКІВ ГАЛИЧИНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

цію Віденського мистецького товариства. Серія настінних картин під загальною назвою “Образки для школи і дому” була високо оцінена освітянами краю. “Они (ілюстрації даної серії – авт.) не подають мертвого вирізка з природи і тяжких віднов історичних подій, лише живі артистичні (художні – авт.) твори, в котрих фантазія може знайти поживу... Образки мають повне право до назви діл штуки (мистецтва – авт.), можуть відповісти не тільки своїй найближшій дидактичній цілі, але й для осіб дорослих бути жерелом великої артистичної приємності” [6, 127].

Як уже зазначалося вище, впродовж 70 – 90-х рр. ХІХ ст. ілюструвалися в основному навчальні книги для народних шкіл, а в гімназійних підручниках ілюстративне оформлення зводилося до поодиноких схематичних малюнків, таблиць та графіків (Арифметика Ф. Мочника для ІV класу гімназії. Переклад О. Дейницького (Львів, 1875 р.) – дві таблиці; Геометрія Ф. Мочника для нижчої гімназії. Переклад О. Дейницького (Львів, 1876 р.) – 49 дереворитів (зображення геометричних фігур, розгортки геометричних фігур, схем)). Більшість малюнків у підручниках для народних шкіл копіювалася з попередніх навчальних видань, здебільшого – із застарілих німецьких підручників та з ілюстрованої продукції Віденського “Товариства для репродукції діл штуки”.

Досить помітні зміни в галузі ілюстрування навчальних видань відбулися у Галичині на початку ХХ ст. Художники-ілюстратори розпочали сміливо вводити народну тематику в оформлення шкільних книг, їхня графіка безпосередня і проста у виражальних засобах: малюнки переважно лінійні, дрібна штриховка у моделюванні форми майже відсутня.

На початку ХХ ст. зростають як кількісні, так і якісні показники наповнення шкільних підручників ілюстративним матеріалом. Навчальні ілюстрації з’являються на сторінках гімназійних підручників (Ботаніка І. Верхратського, Географія С. Рудницького, Читанки А. Крушельницького). Урізноманітнюються види ілюстрацій – окрім вже звичних графічних малюнків, широко застосовуються фотографії, репродукції картин, орнаментальні композиції, схематичні зображення, таблиці, графіки, розрізи, розгортки, карти і т.п. Покращується рівень поліграфічного оформлення, з’являються перші кольорові ілюстрації.

Серед найбільш вдало проілюстрованих навчальних видань початку ХХ ст. можна виділити читанки А. Крушельницького, географію С. Руд-

ницького, ботаніку І. Верхратського, “Першу читанку. Буквар” А. Крушельницького. Плідною, самовідданою працею відзначилися відомі художники-графіки – ілюстратори шкільних підручників О. Кульчицька, В. Кобринський, В. Кулицький, Г. Величко та інші.

Окремо слід зазначити, що на межі ХІХ – ХХ ст. розпочався тривалий процес обміну досвідом у галузі ілюстративного оформлення шкільних підручників між авторами, видавцями, художниками-ілюстраторами Галичини та Придніпрянської України. Оскільки українська мова у підросійській Україні була під забороною, україномовні навчальні видання, які там з’являлися, призначалися, в основному, для недільних шкіл і тому не несли на собі “вантаж” узгодження з навчальною програмою, іншими нормативними документами, які визначали зміст освіти. Тому автори були більш розкутими у побудові, укладі, змістовому наповненні власних навчальних книг, могли більше уваги приділяти висвітленню своїх педагогічних поглядів на підручник, зокрема – його ілюстративного наповнення. З цієї точки зору, навчальні книги з Придніпрянської України були, безперечно, цікавими та корисними для авторів шкільних підручників Галичини.

Серед найбільш відомих ілюстрованих україномовних навчальних видань східної України, з якими були знайомі автори шкільних підручників Галичини можна назвати: “Граматку” П. Куліша (С.-Петербург, 1854 р.); “Граматку (Український буквар)” Норця (псевдонім Т. Лубенця) (Київ, 1906 р.); “Український букварь” С. Русової (за підручником А. Потебні) (С.-Петербург, 1906 р.); “Вінок. Читанку” О. Білоусенка (Київ, 1905 р.); “Українську граматку” (1907 р.) Б. Грінченка; “Початкову географію” С. Русової (С.-Петербург, 1911 р.) та ін. Про вихід того чи іншого навчального видання у Придніпрянській Україні повідомляли галицькі педагогічні часописи, зміст видань та їхнє ілюстративне оформлення детально обговорювалось та аналізувалось. Окремі підручники галицьких авторів видавалися у Києві (“Коротка географія України” С. Рудницького – київське видавництво “Лан”).

Окрім навчальної літератури, ілюстрованих дитячих книжок та часописів українські культурно-освітні товариства на початку ХХ ст. налагодили випуск іншої наочності – настінних картин, географічних карт, портретів українських письменників та композиторів і т. п. Так, заходами товариства “Просвіта” було видано: репродукції портретів українських письменників роботи І. Труша; “Альбом заслужених русинів” (24 пор-

ПЕДАГОГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ГУРТКІВЦІВ В ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ПРИ ФОРМУВАННІ КОНСТРУКТИВНО-ТЕХНІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

трети визначних українських літераторів, композиторів і громадських діячів); географічну карту Галичини і Буковини та велику географічну карту України роботи Г. Величка. 1912 року у Коломийській "Галицькій накладній Якова Оренштайна" було видано перший україномовний географічний атлас (автор – М. Кордуба), який містив 24 головних та 11 допоміжних географічних карт виконаних у кольорі.

Висновки. Отже, наприкінці XIX – на початку XX ст. педагоги, книговидавці, художники-ілюстратори навчальних видань визначили дидактичні вимоги до ілюстративного матеріалу шкільних підручників, обґрунтували його відповідність віковим особливостям школярів. Серед основних вимог, які ставилися до навчальних ілюстрацій, можна виділити такі: науковість, повнота відображення змісту, тематична взаємопов'язаність, естетична цінність. Провідна тенденція процесу укладання та ілюстрування українських підручників для народних шкіл у Галичині на початку XX століття полягала в поглибленні синтезу зображення і слова, в органічному поєднанні об-

разотворчих, лексико-семантичних та шрифтових елементів композиції шкільного видання в єдине ціле, що вело до посилення зорової і емоційної сторін сприйняття учнями навчальної книги.

1. Барвінський О. Література для рускої молодіжы // Школьна часопись. – 1884. – Ч.4. – С. 25 – 30.

2. Верхратський І. Ботаніка на низшій класі шкіл середніх. Д-ра Осипа Ростафинського. – Львів, 1898. – 260 с.

3. Верхратський І. Зоологія на низшій класі шкіл середніх. – Львів, 1895. – 160 с.

4. Зарицький Г., Заклинський Р. Рускій Букварь для народныхъ шкѣлъ. – Львів, 1891. – 79 с.

5. Левицький Ю. Географія для першої класі середніх шкіл. – Львів, 1911. – 98 с.

6. Образи для школи і дому // Учитель. – 1898. – Ч. 8. – С. 126 – 127.

7. Школа народна. Ч. I. Буквар. – Львів, 1893. – 79 с.

8. Ясінчук Л. 50 літ "Рідної школи" 1881 – 1931. – Львів, 1931. – 270 с.

Ярослав Кепша, кандидат педагогічних наук, доцент
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

ПЕДАГОГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ГУРТКІВЦІВ В ПОЗАШКІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ПРИ ФОРМУВАННІ КОНСТРУКТИВНО-ТЕХНІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

У статті розкрито вплив педагогічних методів на гуртківців на заняттях технічних гуртків у позашкільних навчальних закладах при формуванні конструктивно-технічної компетентності та наведено конкретні методи, які можуть бути використані при викладанні нового матеріалу чи проведенні практичних завдань на заняттях технічних гуртків керівниками гуртків.

Актуальність проблеми, аналіз останніх досліджень і публікацій. Розбудова національної системи освіти активізувала постійні пошуки, зокрема пошуки оптимальної організації навчально-виховного процесу в позашкільному навчальному закладі технічного профілю, який поєднує практичні дії й аналітичний процес: планування, педагогічний аналіз, коригування, збір інформації, аналітичне оцінювання інформації, контроль, стимулювання. Управління педагогічним процесом у позашкільному навчальному закладі технічного спрямування – це впорядкована система, спрямована на

керування групою гуртківців, це складний, багатофакторний, цілеспрямований процес дій методів управління на керований об'єкт, варіативність та добір методичних прийомів, технічних засобів навчання, відповідність технологій, координація та взаємодія. Мистецтво управління навчально-виховним процесом полягає у здатності виконувати завдання системно, комплексно, з урахуванням усіх обставин. Результат управління залежить від рівня знань, професійної підготовки керівника гуртка, його вміння прогнозувати, використовувати сучасні методики, нові технології, форми й методи.